Etnometodologický prístup a príklad degradačných postupov[1]

Jana Bonková[2]
Sociologický ústav SAV, Bratislava

Ethnomethodological Approach: The Case of Degradation Practises. In the first part, besides a basic characterisation of the ethnomethodological approach, this paper deals with four premises concerning peculiarity of ethnomethodology. First, it entails a different object and method of research. By asking the question „why", researchers investigate the „practices" or „labour" involved in producing orderly and coherent social interaction. Second, it focuses on ordinary language / speech, derived from the combined influence of phenomenology, Wittgenstein and Bar-Hillel. The third premise in the article is that „action" and „account" are identical. Fourthly, member's common-sense practices and knowledge is examined. The second part of the paper considers various kinds of research, mainly „ethnographic ethnomethodology". As an example, one of the „degradation rituals" from Garfinkel is provided. It is suggested that Garfinkel´s concept of degradation ceremonies could be elaborated upon by some Jayyussi´s ideas about member's moral categorisation.
Sociológia 2004 Vol 36 (No. 4: 361-376)

Tento článok patrí do kategórie tých, ktoré etnometodológiu skôr rozoberajú, než by ju výskumne použili. Štúdiu možno považovať za predvýskumný krok. Prvá časť predstavuje hlavné tézy a predpoklady tohto prístupu. Cieľom je predstaviť etnometodológiu z hľadiska niektorých aspektov a tým rozšíriť to, čo je už o tomto prístupe na Slovensku napísané vďaka Dilbar Alijevovej a Zuzane Kusej. (Alijevová, D., 1984; Kusá, Z., 1993) Ďalšia časť sa pokúša poskytnúť určitý prehľad o tom, akým témam sa etnometodologické práce venujú, v ktorých sociologických subdisciplínach a pri skúmaní akých oblastí sociálneho života nachádza etnometodológia zväčša uplatnenie. Práca by mohla poslúžiť aj ako istý inšpirčný zdroj ohľadom toho, aké sociálne fenomény je možné prostredníctvom etnometodologického smeru skúmať, ako výskumný problém z tejto pozície definovať a aké výskumné otázky klásť.

Predhovor

Učebnice sociológie zväčša predstavujú etnometodológiu jedným z nasledujúcich troch spôsobov: a) ako verziu symbolického interakcionizmu – keďže sa zaoberá tým, ako ľudia konštruujú významy alebo „definície situácie", b) ako individualistický prístup – keďže definície situácie sú vytvárané tak, že si

[1] Príspevok je súčasťou riešenia grantového výskumného projektu VEGA č. 2/1093/23 MŠ SR a SAV s názvom Vytváranie sociálnych rozdielov a identít. Práca na hraniciach.

[2] Korešpondencia: Mgr. Jana Bonková, Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovensko. Tel.: +421-2-5296 4355, kl.104, fax: +421-2-5296 1312, e-mail: janka.bonkova@savba.sk

ľudia navzájom komunikujú významotvorné interpretácie, c) ako kritiku tradičnej sociológie – ako „reakciu" na funkcionalistickú sociológiu, ktorá čoskoro prerástla do „rebelantskej a dokonca revolučnej sily". (Maynard, D. W. – Clayman, S. E., 1991, s. 386) Alijevová taktiež upozorňuje na problematickosť jednoznačného zaradenia etnometodológie. (Alijevová, D., 1985, s. 89-90) Poukazuje na pestré množstvo alternatívnych klasifikácií, ktoré zdôrazňujú podobnosť etnometodologických myšlienok nielen so symbolickým interakcionizmom, ale aj s Goffmanovým strategickým interakcionizmom a, samozrejme, príbuznosť s fenomenologickým konceptom, čo má svoje opodstatnenie, lebo etnometodológia z fenomenologických predpokladov vyrástla.

Etnometodologický spôsob kvalitatívneho skúmania zaviedol Harold Garfinkel, keď v roku 1967 publikoval súbor svojich prác pod názvom *Studies in Ethomethodology*. Jeho originálny vklad do sociologického poznania bol od začiatku prijímaný značne kontroverzne; našiel však mnoho prívržencov. Tí Garfinkelove priekopnícke myšlienky tvorivo rozvíjali, a tak dnes vlastne neexistuje „etnometodológia", ale viacero etnometodologických variantov.

Etnometodológiu teda v roku 1967 do sociologickej spoločnosti plne uviedla Garfinkelova kniha *Studies in Ethnomethodology*, no zárodky tohto smeru vznikali už v päťdesiatych rokoch. Súvisia taktiež s postavou Harolda Garfinkela, ktorý svoje prvé výskumné bádania uskutočnil už v začiatkoch postgraduálneho štúdia na University of North Carolina. Svoj zámer prehĺbil a dopracoval počas dlhodobého pôsobenia na UCLA v období medzi rokmi 1954 a 1987, kedy oficiálne odišiel do dôchodku. No aj po úradnom odchode do penzie Garfinkel naďalej ostal vedecky činný a pokračoval v písaní, skúmaní a prednášaní.

Piliere, na ktorých stála Garfinkelova vynachádzavosť, tvorili predovšetkým diela Talcotta Parsonsa, Alfreda Schutza, Arona Gurwitscha a Edmunda Husserla. Popri týchto zdrojoch, ktoré tvoria myšlienkové pozadie etnometodologického prístupu, je nevyhnutné uviesť ešte jednu významnú postavu sociálnych vied - Ludwiga Wittgensteina. Garfinkel sa síce vo svojich prácach na Wittgensteina priamo odvoláva vraj iba dvakrát, no ako Jeff Coulter poznamenáva, Wittgensteinov vplyv na Garfinkela je dostatočne zjavný. (Coulter, J., 1991, s. 34) Iní etnometodológovia sa už k odkazu Wittgensteinovho neskorého diela otvorene hlásia. (napr. Coulter, J., 1991; Jayyusi, L., 1984)

Etnometodológia ako radikálna zmena predmetu / metódy skúmania

Psathas v jednej recenzii píše: „Je ťažké uveriť, že aj po vyše štyridsiatich mimoriadne vplyvných rokoch a tisíckach výskumných štúdií, článkov a kníh etnometodológia ešte stále potrebuje „vysvetlenie" a že jej hlavní prispievatelia ohľadom epistemológie a metodológie skúmania bežného konania ešte stále nie sú

veľmi pochopení.“ (Psathas, G., 2003, s. 754) Etnometodologické výskumy boli od počiatkov sprevádzané vysvetľujúcimi pasážami a samostatnými štúdiami o podstate tohto prístupu, no zväčša nemali práve „user-friendly“ charakter. Možno, že aj táto nezriedkavá zložitosť ich výkladu prispela k neporozumeniu tohto smeru. Navyše aj spôsoby vysvetľovania a formulovania kľúčových téz zaznamenali v priebehu týchto rokov istý posun.

Otázka, okolo ktorej sa sústreďuje etnometodologické uvažovanie a empirické skúmanie, sa týka - pre sociológiu „klasickej“ témy - sociálneho poriadku. Otázka nebola nezvyčajná, novátorský bol však spôsob jej uchopenia. Garfinkel prichádza s návrhom, že v konkrétnych scénach života je poriadok už obsiahnutý a nie je potrebné, aby sociálne konanie zorganizoval výskumník. Pre dosiahnutie organizovanosti sú rozhodujúcimi praktické činnosti, prostredníctvom ktorých aktéri vytvárajú a rozpoznávajú okolnosti, do ktorých sú ich skúsenosti vsadené. Hlavným cieľom etnometodológie je skúmať procedurálne uskutočnenie týchto aktivít ako konkrétnych zosúladených správaní. (Maynard, D. W. – Clayman, S. E., 1991, s. 387)

Ako napovedá samotný názov smeru, etnometodológia sa zaoberá skúmaním etno – metód. Podľa jej zakladateľa Garfinkela je to snaha „demonštrovať viditeľnosť organizovaných činností na konkrétnych prípadoch so situovanými zvláštnosťami reči a správania sa“. (Garfinkel, H., 1967, s. 11) V etnometodológii tak oproti fenomenológii, ako aj oproti Parsonsovej koncepcii dochádza ku zmene uhla, cez ktorý sa nazerá na sociálne fenomény. To, čo bolo na etnometodologickom prístupe nové a čo doteraz ostáva také špecifické a zvláštne, je, že zameral svoju pozornosť na samotnú prácu tvorby nejakého javu bežnými členmi. To znamená na praktiky ako také. Tie na jednej strane súvisia s nejakým javom, ktorý je ako taký len sčasti skúmaný a na druhej strane súvisia s členmi, či aktérmi, teda sčasti týmto spôsobom skúmanými indivíduami. Vlastným predmetom skúmania sú praktiky, konania, etnometódy vytvárania nejakého javu určitými členmi. To znamená, že pôvodné, „klasické“ dve otázky ohľadom analýzy ľudského konania, t.j. „čo“ ľudia / aktéri robia a „prečo“ tak robia, etnometodológia doplnila, či priam nahradila otázkou „ako“ to ľudia / aktéri, v etnometodológii „členovia“, robia. Tento smer sa usiluje empiricky zameranými štúdiami ukázať, že na to, aby sme zistili charakter nejakého sociálneho fenoménu, je nevyhnutné a zároveň dostačujúce dôsledne opísať etno – metódy, ktorými je tento sociálny jav členmi vytváraný.

Etnometodológia teda predstavuje smer, ktorý sociálny poriadok žitého sveta vysvetľuje deskripciou (z hľadiska člena) rozumných a situačne vhodných etnometód, ktoré títo členovia či aktéri používajú na praktické uskutočnenie každodenných záležitostí. Za ústredné sú považované rečové praktiky.

Etnometodológia skúma, ako ľudia aktívne spoluvytvárajú scény denného života, ako ich menia, či akými metódami ich udržiavajú v nezmenenej podobe.

Podľa Watsona a Gouleta osobitosť etnometodologického prístupu, ako už samotný názov smeru naznačuje, spočíva v tom, že pozornosť je venovaná všedným metódam. Viac než metódy teoretikov analyzuje etnometodológia metódy skúmaných ľudí. Skúma prehliadané metódy. Tie, ktoré ľudia používajú naozaj. Viac než o pravidlá formálnej logiky zaujíma sa o metódy zdôvodňovania zapájané v každodenných situáciách. Všíma si skôr metódy, ktoré ľudia využívajú na efektívnu komunikáciu v konverzácii než štrukturálnu lingvistiku. Skrátka, etnometódy. A ak sa vôbec zapodieva teoretickými vysvetleniami toho, ako ľudia veci urobia, tak potom postupmi, ktorými teoretici vyvodzujú zidealizované vysvetlenie z komplikovaných udalostí skutočného života. (Watson, G. – Goulet, J-G., 1998, s. 97)

Od osemdesiatych rokov Garfinkel čoraz viac používa pojem „práca“ na označenie procedurálnych činností, ktorými je „dosahovaný a dosiahnuteľný fenomén poriadku“. (Garfinkel, H., 1996, s. 6) Venuje sa tomu aj vo svojej zatiaľ poslednej publikácii, ktorá mu prednedávnom, v roku 2002 vyšla pod názvom *Ethnomethodology´s Program: Working Out Durkheim´s Aphorism*. Publikácia je, presnejšie povedané, akýsi zborník pozostávajúci z jeho predchádzajúcich, už publikovaných štúdií spolu s doteraz ešte nepublikovanými prednáškami, ktoré zostavila Anne Warfield Rawls. V tejto knihe rovnako ako už aj predtým v takmer rovnomennej štúdii *Ethnomethodology´s program* Garfinkel vysvetľuje a spresňuje, že etnometodológia sa usiluje rozriešiť Durkheimovu žitú nesmrteľnú, bežnú spoločnosť. (Garfinkel, H., 1996, s. 5) Stotožňuje sa s Durkheimovým výrokom o objektívnych faktoch a prijíma ho pre svoje výskumy v tom zmysle, že za základný sociologický fenomén považuje v každej spoločnosti existujúce „lokálne, endogénne vytvárané, prirodzene organizované, prirodzene objasniteľné, neustále praktické dosahovanie“. (Tamtiež, s. 11) Vytváranie Durkheimovej nesmrteľnej spoločnosti podľa Garfinkela spočíva v dosahovaní fenoménu poriadku. (Tamtiež)

V súvislosti s vysvetľovaním etnometodologického programu je však mimoriadne dôležité zdôrazniť, hoci to môže vyznieť vzhľadom na články vykladajúce tento smer značne protirečivo, že etnometodológia v podstate nemá žiaden súbor metód, ktorý by bol všeobecne platný a aplikovateľný na každý výskumný problém. Podrobne sa tejto záležitosti vo viacerých svojich štúdiách venuje Michael Lynch, ktorý poukazuje na to, že posudzovanie „správnosti“, „relevantnosti“ či „prijateľnosti“ nejakej etnometodologickej práce a použitej metódy v nej vždy závisí od skúmaného predmetu, a preto nie je možné, aby boli kritériá stanovené a priori. (Lynch, M., 1991, s. 89)

Narábanie s rečou a určovanie významu

Pozadie etnometodológie nesporne vytvárajú podnety získané z diel Parsonsa a Schutza, avšak pôsobenie Wittgensteina taktiež nie je vôbec zanedbateľné. Posun, ku ktorému došlo vďaka Wittgensteinovmu vplyvu v rámci etnometodológie oproti fenomenológii, je zreteľne viditeľný na kategórii „významu“, ktorá je veľmi dôležitou pre kvalitatívny výskum. Fenomenológia voviedla sociologický výskum do každodenného sveta ako „sveta významov“ a „štruktúry významov“. (Maynard, D. W. – Clayman, S. E., 1991, s. 388) Natanson opisuje Schutzovo fenomenologické narábanie s kategóriou významu takto: „Schutz sa predovšetkým zaoberá chápaním sociálneho konania ako významu, ktorý aktér udeľuje svojmu konaniu, t.j. zmyslom, aký má jeho konanie pre neho.“ (Natanson, M., 1973, XXXIV-XXXV) To znamená, že žitý svet je konštruovaný konajúcimi subjektami, pričom určujúcim momentom pri tejto (ne)konštrukcii je (ne)pripisovanie významu určitému konaniu. Preto, keď chce fenomenologicky inšpirovaný výskumník odhaliť, akú podobu, akú štruktúru má (inter)subjektívne konštruovaný a žitý svet informanta, pátra vlastne po významoch, ktoré svojim konaniam informant pripisuje, po významoch, prostredníctvom ktorých tento žitý svet zároveň spolubuduje. Pýta sa ho na jeho vlastnú subjektívnu interpretáciu významu, ktorá je odvodená zo skúsenostnej formy poznatkov bežného rozumu. (Tamtiež)

Wittgenstein vo svojom neskoršom diele *Filozofické skúmania* prišiel s myšlienkou, že jazyk, respektíve konkrétny prehovorený výrok je možné chápať ako „jazykovú hru“. (Wittgenstein, L., 1979) Touto metaforou poukázal na to, že každé použitie jazyka sa vždy odohráva v určitej situácii a táto situácia tvorí kontext pre možnosti aplikácie a interpretácie použitých pravidiel jazyka a významov výrazov. Týmto vlastne Wittgenstein odkryl a zdôraznil neoddeliteľné prepletenie používania jazyka /reči s konkrétnou situáciou a praktickým konaním. (Coulter, J., 1991, s. 27)

Wittgenstein tvrdí, že význam môže byť skúmaný len tak, že vidíme, ako bol použitý v určitom kontexte, v rámci konkrétnej lingvistickej formy. „Nič nie je nesprávnejšie než nazývať význam mentálnou aktivitou.“ (May, T., 1996, s. 88) Kritériá pre význam slov sú neodmysliteľne závislé od jazykovej hry a účelu ich použitia. Jazyk a sociálne vzťahy sú vzájomne nerozdeliteľne prepojené. Wittgenstein poukázal na kontextovú premenlivosť zmyslu a jeho závislosti od účelu. Význam nemôže byť pochopený mimo komunikačných kontextov skutočného sveta. (Coulter, J., 1991, s. 23) Preto sa etnometodológia zameriava na analýzu zistiteľných situovaných relevancií, účelov a praktík, ktoré člen / konajúci uplatnil. (Tamtiež, s. 49)

Aj podľa Garfinkela (1967, s. 3) to, aký zmysel v objasňovaní niekoho („account“) rozpoznáme, záleží od momentálnej – sociálne organizovanej – príležitosti, v ktorej daný človek objasnenie poskytuje. Garfinkel vo svojom diele poukazuje na absolútne spojenie významu vypovedaných výrokov so situačným kontextom. Termín, ktorým charakterizuje kontextuálne situačný charakter slov a výrokov - „indexikalita“ - preberá od Y. Bar-Hillela. Bežná komunikácia a bežné vzájomné chápanie sú uskutočňované prostredníctvom indexikálnych výrokov. Indexikalita či kontextuálnosť výroku znamená, že povedané slová nadobúdajú svoj konkrétny význam iba v obklopení všetkého, čo tvorí danú momentálnu situáciu – t.j. zúčastnení aktéri, aktívne zasahujúce objekty, minulosť i očakávaná budúcnosť, nech už sa týka činov, gest alebo slov. Preto to, čo je v určitej situácii verbálne vypovedané, je iba neúplná, čiastočná, skrytá, nejasná, dvojzmyselná a zavádzajúca verzia toho, o čom je hovorené. (Garfinkel, H., 1967, s. 27) Výrok je indexikálny jednak v kontexte toho, čo bolo vypovedané, no i toho, čo ostalo zamlčané. (Tamtiež, s. 39) „Zmysel mnohých výrazov nemôže poslucháč pochopiť, pokiaľ nepozná alebo nepredpokladá čosi ohľadom biografie a zámeru hovoriaceho, okolností rozhovoru, ohľadom predchádzajúceho priebehu rozhovoru alebo vzťahu medzi hovoriacim a poslucháčom.“ (Tamtiež, s. 40)

Vďaka kombinácii fenomenologického zvýznamnenia bežného žitého sveta, wittgensteinovského poukázania na kontextuálnu podstatu jazykových hier a Y. Bar–Hillelovej indexikalite dochádza v rámci etnometodológie k sústredeniu pozornosti na bežnú reč. Bežná reč bola (niekedy ešte aj stále je) vedcami vnímaná ako nevhodná pre analýzu kvôli svojej nejasnosti, nejednoznačnosti, váhavosti, utáranosti, rozvláčnosti, pre hovorový štýl, metaforické vyjadrenia a pre množstvo rôznych nežiaducich kontaminantov. (Coulter, 1991, s. 24) Etnometodológia spolu s Wittgensteinom žiada „zanechať intelektuálnu predpojatosť a všeobecne používané charakteristiky týkajúce sa údajnej ‘vágnosti’, ‘neokrôchanosti’, ‘zmätenosti’, ‘dvojzmyselnosti’, ‘neurčitosti’, ‘nepresnosti’ bežne používaného jazyka. (Tamtiež, s. 49) V etnometodológii má členmi bežne používaná reč status plnohodnotného sociálneho konania. Využíva sa najmä v tzv. konverzačných analýzach.

Pre etnometodológiu bol Wittgenstein podnetný ešte aj v inom zmysle. S myšlienkou, že jazyk, reč či jazykové hry sú nevyhnutne zrastené s konkrétnym situačným kontextom, súvisí aj otázka možnosti dosiahnutia porozumenia v komunikácii, ktorou sa Wittgenstein vo svojich *Filozofických skúmaniach* taktiež zaoberal. Podobné úvahy boli v centre záujmu aj u fenomenologických mysliteľov Husserla a Schutza, no oni ich rozvinuli inak a ich idey boli ďalšími nasledovníkmi premietnuté do odlišných výskumných prístupov a postupov, než tomu bolo s myšlienkami u Wittgensteina. U fenomenológov je vzájomné porozumenie záležitosťou mentálneho aktu bežného vedomia. Wittgenstein

porozumenie / chápanie charakterizuje skôr ako ľudskú schopnosť, ktorá je možná vďaka (dostatočnému) prijímaniu formy života. (Wittgenstein, L., 1979, s. 29) Porozumenie sa uskutočňuje prostredníctvom reči / jazyka, pričom však porozumenie prostredníctvom reči nevyjadruje zhodu názorov, ale zhodu foriem života. „‘Hovoríš teda, že zhoda medzi ľuďmi rozhoduje o tom, čo je správne a čo nesprávne?‘ - Správne a nesprávne je to, čo ľudia hovoria, a v jazyku sa ľudia zhodujú. To nie je zhoda názorov, ale foriem života.“ (Tamtiež, s. 120, ods.241) Jazyk je formou života a v jazyku je porozumenie. A porozumenie a konkrétne použitie jazyka je jazykovou hrou, ktorej pravidlá a významy sú určené situáciou, momentálnym správaním ľudí.

Konanie je objasňovanie a objasňovanie je konanie

Jedným z kľúčových tvrdení Garfinkela, na ktorom sú postavené všetky štúdie zaznamenané v ôsmich kapitolách jeho diela *Studies in Ethnomethodology,* je, že „tie aktivity, prostredníctvom ktorých členovia vytvárajú a riadia okolnosti organizovaných každodenných záležitostí, sú identické s procedúrami, ktoré členovia používajú na to, aby okolnosti 'objasnili'“. (Garfinkel, H., 1967, s. 1) To znamená, že samotným svojím konaním človek zároveň svoje konanie aj objasňuje a naopak, tým, že človek objasňuje, tak vlastne koná. Objasňovaním člen vytvára a pretvára situáciu, v ktorej sa momentálne nachádza. Praktiky, respektíve „etnometódy“ organizovania každodenných záležitostí, rovnako ako aj objasňovania („accounts“) týchto praktík, aktivít sú vzájomne totožné, čiže z hľadiska konania zameniteľné etnometódy. Člen ich rozpoznáva, používa a považuje ich za samozrejmé.

Objasnenia majú vlastnosti indexikálnych výrazov a indexikálnych výrokov. (Garfinkel, H., 1967, s. 4) Sú reflexívne a osobné. Garfinkel vďaka svojim výskumom zistil, že ak od člena (aktéra) požadujeme, aby objasnil svoje konanie, aktér bude poukazovať na rozumnosť svojho činu. Pri objasňovaní však nebude opisovať všetko, ale použitím praktiky „a tak ďalej“, „a tak“... sa bude odvolávať na to, o čom predpokladá, že si poslucháč dokáže domyslieť. Definitívna podoba objasnenia nejakého činu alebo udalosti závisí od vzájomných určení rozprávajúceho a poslucháča, pretože každý to svoje chápanie opatrí niečím, čo je ešte potrebné tomu pochopeniu dodať. Takže mnohé z toho, čo poslucháč zaznamená, v skutočnosti vôbec nebolo rozprávajúcim zmienené. Na porozumenie objasneniu je potrebná poslucháčova ochota čakať na to, čo bude povedané, aby sa stal súčasný význam povedaného jasným. Detaily objasnenia sú krok za krokom vypracované na základe ich použitia a odvolávania sa na ne. Objasnenie je tiež závislé od poslucháčových plánov, pretože každý materiál s objasnením môže byť použitý na mnohých miestach. (Garfinkel, H., 1967, s. 3)

Takže pokiaľ ide o charakter objasňovacích etnometód členov, Garfinkel zistil, že člen je schopný sám svoje konanie rozumne objasniť, zároveň však spôsob objasňovania neustále prispôsobuje momentálnej situácii a vzťahu s tým, kto jeho objasnenia počúva. Člen vo svojej reči používa indexikálne výrazy a výroky, keďže využíva v komunikácii to, čo je „brané ako samozrejmé“, čo nemusí byť vypovedané.

Vyratúvanie čŕt objasňovacích (etno) metód bežných členov ako ich konaní rečou však nevyhnutne navodzuje otázku, či sú tieto objasnenia skutočne také oddeliteľné od svojho subjektu a charakterizovateľné ako také. Preto by som sa chcela opäť pristaviť pri jednom z prejavov schutzovsko – wittgensteinovskej polemiky v etnometodológii, respektíve pri prenose kategórie bežného rozumu z vedomia do oblasti reči a etnometodických činov.

Bežno – rozumové uvažovanie, poznávanie a poznanie

Etnometodológovia, teda Garfinkel pri koncipovaní tohto smeru a tým aj ostatní jeho nasledovníci preberajú z fenomenológie zacielenosť skúmania na bežný rozum. Bežné chápania členov nie sú v etnometodológii ani ironizované, ani nie sú považované za irelevantné, avšak taktiež ani nie sú prijímané nekriticky ako zdroj mechanickej sociologickej deskripcie. (Jayyusi, L., 1984, s. 9) V etnometodológii oproti fenomenológii nejde o poznávanie a interpretáciu bežného rozumu ako takého, ale o skúmanie manifestácie tohto bežno – rozumového uvažovania v konkrétnom konaní a konkrétnej reči. Predmetom analýzy je to, akým spôsobom je bežný rozum prevedený do racionálne organizovaných, no (pre výskumníka – etnometodológa) najmä „viditeľných“ a „počuteľných“ čŕt konania, t.j. objasňovania. Čiže hoci to nie je vždy takto presne vyjadrené i prostred-níctvom použitých pojmov, pri čítaní etnometodologických prác treba mať neustále na pamäti, že „bežný rozum“ môže byť v rámci tohto smeru nielen opisovaný, ale (prípadne) i interpretovaný iba na základe toho, ako sa konkrétne „prejavil“ v metodickom prevedení toho – ktorého člena. Ak by sme to mali vyjadriť presne, v etnometodológii je skúmané to, aké konkrétne bežno – rozumové (etno)metodické činnosti / konania môžeme u člena vidieť a aké konkrétne bežno – rozumové (etno)metodické objasnenia môžeme u člena počuť.

Garfinkel odmietol predpoklad, že by to poznanie sociálneho sveta, ktoré má sociálny aktér, bolo nezávažné alebo banálne. (Atkinson, P., 1988, s. 449) Aktéri či členovia sú schopní orientovať sa vo svojom sociálnom prostredí, vedia v ňom primerane a rozumne konať a taktiež sú kompetentní o svojich konaniach a o sociálnych prostrediach, do ktorých je toto ich konanie vsadené, vypovedať a nepotrebujú sociológa na to, aby to urobil lepšie či namiesto nich.

Navyše práve v súvislosti s vedeckým poznávaním a poznaním, ako aj so samotným prístupom k sociálnej realite je vlastne bežno – rozumové uvažovanie bližšie špecifikované. Kým Schutz to nazýval a vysvetľoval ako záležitosť „mnohonásobných realít“ (zvrchovaná realita každodenného života - prirodzeného postoja a zároveň bežného rozumu, realita vedeckej teórie ...), etnometodológovia to pozmeňujú v tom zmysle, že sa chcú zaobísť bez predpokladu objektívnej existencie a pritom tiež narábať ideou zložitosti a prepletenia mnohonásobných realít. „Môžeme to jednoducho ponímať tak, že 'sociálna realita' pre účely sociologického teoretizovania nie je 'tým istým objektom' ako 'sociálna realita' pre účely každodenného života.“ (Sharrock, W. – Button, G., 1991, s. 147) Etnometodológovia tiež opúšťajú fenomenologickú terminológiu (vnútorná subjektívna skúsenosť, biografická situácia, subjektívna interpretácia, definícia situácie, „príručná zásoba poznatkov“, systém relevancie, vnútorný čas – durée...), pretože predmetom tu nie je vnímanie či prežívanie nejakej „reality“, ale jej metodické – viditeľné a počuteľné spracovávanie, manipulovanie ňou, jej pretváranie za istým účelom.

V etnometodológii je bežný člen spoločnosti (s jeho bežno – rozumovým uvažovaním, poznávaním, objasňovaním i iným metodickým konaním) chápaný najmä ako praktik. Ako ten, ktorého zámerom je, aby veci boli (nejako) vykonané. Cieľu, „aby to bolo urobené“, je podriadený i výber etnometód na dosahovanie - v súlade so situačnými okolnosťami – čo najrozumnejšieho a najefektívnejšieho (podľa člena) spôsobu približovania sa tomu, o čo sa člen usiluje. Etnometódy sú teda praktické svojou povahou v dvoch ohľadoch. Jednak z hľadiska cieľa použitia a jednak z hľadiska momentálnej situácie, do ktorej je určité etnometodické konanie vsadené.

Pri skúmaní etnometód v rozprávaniach, v objasňovaní by si mal výskumník všímať bežno – rozumovú metodológiu konštruovania „skutočnosti“ v nich, spôsobu opisovania toho, čo „sa stalo“, postupov dokazovania, zdôvodňovania, argumentovania, vytvárania „faktov“, pripisovania zmyslu, prisudzovania viny atď. (Benson, D. – Hughes, J. A., 1991, s. 129) Etnometodológ by mal prostredníctvom opisu použitých etnometód zviditeľniť rozprávačovu orientáciu na účel, čiže čo vlastne rozprávač chce, respektíve môže svojím rozprávaním dosiahnuť, alebo čo svojím rozprávaním dosahuje. (Tamtiež, s. 130)

Aplikovaná etnometodológia: skúmanie inštitúcií a organizácií

Hoci to môže vyznieť dosť zjednodušujúco, snáď by bolo možné v rámci etnometodologických štúdií vystopovať akési tri skupiny. Prvú skupinu by tvorili články o etnometodológii, v ktorých sa autori venujú upresneniu základných kategórií, vymedzeniu vzťahu k iným sociologickým a spoločenskovedným

smerom, ako aj určeniu vplyvu myšlienok niektorých významných postáv spoločenských vied. Druhú skupinu by tvorili články konverzačnej analýzy (zväčša iba pod skratkou „CA“). Konverzačná analýza je najvýznamnejší prúd v rámci etnometodológie. Zapodieva sa výhradne rečovými praktikami. Skúma a detailne analyzuje to, ako konverzujúci členovia rozumne a zrozumiteľne participujú na sociálne organizovanej interakcii. A posledná, tretia kategória etnometodologických prác by bola zastúpená štúdiami referujúcimi o takej etnometodológii, ktorá by mohla byť nazvaná „etnografickou etnometodológiou“. Na rozdiel od konverzačnej analýzy „etnografická etnometodológia“ vyžaduje rovnako pozorné počúvanie (reči, nahrávky), ako aj sústredené pozorovanie (členov/aktérov v im prirodzenom prostredí).

Použiť označenie „etnografická etnometodológia“ sa zdá byť priliehavé aj vzhľadom na to, že takéto práce opisujú „(etno)metódy“, „praktiky“ či „postupy práce“ členov v špecifických prostrediach organizácii, v ktorých pôsobia. Mnohokrát sú vlastne rozoberané „postupy práce v práci“ – najmä v prostrediach nemocníc, ale aj vedeckých laboratórií, súdnych sienî, škôl, firiem alebo bánk.

Hoci výskum prebieha v rámci konkrétnych organizácií a opisované sú postupy práce v týchto prostrediach, skúmanými nie sú ani tak „medicína“, „právo“, „školstvo alebo „profesionálne“ činnosti. To, čo etnometodológia skutočne sleduje, sú „metódy, ktoré používajú členovia spoločnosti na to, aby dokázali svoje okolnosti usporiadať a urobiť zrozumiteľnými“. (Maynard, D. W. – Clayman, S. E., 1991, s. 404) Je však nepopierateľné, že tieto zistenia prispeli k rozšíreniu poznatkov o práci v organizáciách a iných pracovných prostrediach. Osvetlili hlavne na účel zamerané a rolou zviazané praktiky. (Tamtiež) Týmto spôsobom aj etnometodologické výskumy prispeli k rozvoju poznania vo viacerých sociologických subdisciplínach, ako je napríklad sociológia medicíny, práva, vzdelávania, vedeckého poznania, ale aj sociológia deviácie či teória labellingu.

V rámci „etnografickej etnometodológie“ existuje aj mnoho takých výskumov, ktoré neboli realizované v jednom konkrétnom sociálnom prostredí. Predmet skúmania v týchto prípadoch tvorili sociálne javy, ktoré sú vlastné medziľuskej interakcii ako takej, bez ohľadu na to, v akom konkrétnom sociálnom prostredí sa odohráva. Samozrejme, „ľudia“ aj v tomto prípade vystupujú ako „členovia“ (spoločnosti, skupiny) alebo minimálne ako predstavitelia určitej sociálnej roly. V tomto prípade však (opäť) nie sú analyzované tie sociálne roly členov, ktoré sa vzťahujú na ich inštitucionálne zasadenie, ale roly ako roly interakčných partnerov v špecifickej situácii, ktorá sa v žitom svete odohráva v rôznych (aj inštitucionálnych) prostrediach.

Príkladom skúmania a zistení, ktoré možno realizovať a aplikovať na sociálne interakcie rôznych inštitucionálnych prostredí, je Garfinkelov výskum

degradačných rituálov. Deskripcia „práce“, ktorú musí člen vynaložiť na to, aby dokázal sociálny status niekoho druhého úspešne degradovať, ponúka detailne zaznamenaný, organizovaný postup použitých a použiteľných praktík vo vytváraní a pretváraní postavenia členov v ich sociálnych vzťahoch. Garfinkelove zistenia sú rozšírené o závery, ku ktorým dospela Lena Jayyusi ohľadom metód morálneho kategorizovania členov, keďže predstavujú doplnok ku Garfinkelovým sociálne organizovaným degradačným rituálom.

Zistenia všeobecnejšieho rázu: príklad degradačných rituálov

Vynikajúcou etnometodologickou prácou H. Garfinkela je štúdia s názvom *Conditions of successful degradation ceremonies*, ktorú napísal už v roku 1956. Popísal v nej postupy a praktiky uplatňované počas degradácie sociálneho aktéra. Skúmaním používaných taktík a praktík Garfinkel odhalil, že degradačné procesy vykazujú určité typické prvky a charakteristiky, pre ktoré ich možno ponímať ako akési rituály či ceremónie svojho druhu. Z tohto dôvodu Garfinkel hovorí o degradačných ceremóniách alebo o degradačných rituáloch.

Prostredníctvom degradačného rituálu dochádza k degradácii sociálneho statusu aktéra. Zbavenie sociálneho aktéra jeho pôvodného statusu, zníženie tohto statusu tvorí jadro procesu sociálnej degradácie, a preto Garfinkel spresňuje, že ide o „status degradujúcu ceremóniu“. Definuje ju ako „komunikačnú prácu, pomocou ktorej je verejná identita aktéra transformovaná na niečo, čo je v lokálnej schéme sociálnych typov považované za nižšie“. (Garfinkel, H., 1956, s. 420) Je to etnometóda, ktorej cieľom je verejné odsúdenie osoby prostredníctvom rituálnej transformácie verejnej identity tejto osoby, sprevádzané morálnym pobúrením zo strany tých, ktorí osobu odsudzujú a degradujú.

Kľúčovou otázkou je, akými komunikatívnymi taktikami je statusová degradácia uskutočňovaná a aké podmienky musia byť splnené, aby bola degradácia úspešná. Podľa Garfinkela je nevyhnutné, aby identita osoby, ktorá má byť verejne ponížená, bola svedkami ponímaná ako „totálna“ identita. Je dôležité, aby bola definovaná skôr termínmi motívov daného aktéra než charakterizovaním samotného jeho správania. „Osoby, ktoré sú identifikované prostredníctvom rozhodujúcich dôvodov ich sociálne kategorizovaného a sociálne chápaného správania“, Garfinkel nazýva „totálne identifikovanými“. (Garfinkel, H., 1956, s. 420)

Úspešné verejné poníženie a odsúdenie musí byť sprevádzané podporou zo strany svedkov, zo strany ostatných členov sociálnej skupiny. Garfinkel poukazuje na to, že proces odsudzovania takto zároveň dokáže posilniť sociálnu solidaritu medzi členmi skupiny, a to cez možnosť zažívania spoločne prežívaného morálneho rozhorčenia. Morálne rozhorčenie podľa Garfinkela predstavuje

sociálny afekt, ktorý umožňuje verejné opovrhnutie osobou a jej verejné odsúdenie a to prostredníctvom rituálnej deštrukcie verejnej identity danej osoby. K deštrukcii dochádza tak, že pôvodné sociálne identity danej osoby sú transformované a pre verejnosť, pre svedkov je miesto nich vytváraný iný, odlišný sociálny objekt. „Osoba sa v očiach svojich odsudzovateľov stáva doslova novou osobou. Nie je to o tom, že by boli k starému základu pridané nové atribúty. Osoba nie je zmenená, je rekonštituovaná.“ (Garfinkel, H., 1956, s. 421) „Pokiaľ ide o dovtedajšiu identitu, v najlepšom prípade, sa zdôrazňuje, že šlo o púhe zdanie. Predchádzajúca identita vyvstáva ako náhodná; nová identita je ‘skutočnou realitou’.“ (Tamtiež, s. 422)

Pre uskutočnenie úspešného odsúdenia a poníženia je potrebné, aby bol páchateľ a jeho prípad redefinovaný nasledujúcim spôsobom:

1. Páchateľ, ako aj prípad, ktorý sa ho týka, musí byť vyňatý zo sféry každodenného a podaný ako „vymykajúci sa z toho, čo je normálne“.
2. Prípad i páchateľ musí byť umiestnený do rámca preferencií, ktoré vykazujú tieto vlastnosti:

   A. Musí dôjsť k typizácii prípadu aj páchateľa. „Jedinečný, nikdy sa neopakujúci charakter prípadu alebo páchateľa sa musí stratiť. Podobne akýkoľvek význam nešťastia, náhodnej súhry okolností, indeterminizmu, výskytu šance či pominuteľnosti musí byť viac než minimalizovaný.“ (Tamtiež, s. 422)

   B. Charakteristiky typizovaného páchateľa a prípadu musia svedkovia vnímať ako dialektickú protistranu. Objasnenie vlastnosti odsudzovanej a degradovanej osoby spočíva v jej vymedzení ako opozita (tak, ako je profánne voči sakrálnemu, ako je šialený zabiják voči mierumilovnému občanovi...). Svedkovia musia uvažovať v schémach, ako je „správne“ – „nesprávne“, „pravda“ – „lož“, „zdanie“ – „skutočnosť“... . „Ak má byť odsúdenie efektívne, schéma nesmie byť taká, v rámci ktorej by si svedok mohol vyberať. Alternatívy musia byť nastavené tak, že preferované bude morálne žiaduce.“ (Tamtiež, s. 423) Výber toho, čo svedok bude zastávať, musí byť samozrejmý a nevybrať si by malo znamenať zastávať morálny opak.
3. Odsudzujúci musí seba v čase odsudzovania pre svedkov identifikovať nie ako súkromnú, ale ako verejnú osobu. To, čo o obvinenom odsudzujúci vraví, nesmie byť vnímané ako „jeho“ pravda, ani ako pravda, na ktorej sa zhodol spolu so svedkami, ale musí to byť ponímané ako pravda sociálne aplikovanej metafyziky.
4. Odsúdenie musí byť vynesené v mene nadosobných hodnôt.
5. Odsudzujúci musí vravieť v mene týchto základných hodnôt. Jeho odsudzovanie a celý proces degradácie druhého by boli podkopané, ak by vyšlo najavo, že sleduje nejaké svoje osobné záujmy (napr. že obvinený mu

osobne ublížil...). Naopak, vhodné je použiť skôr to, čo trpel ako člen komunity, pretože tým sa dovolá autority vravieť v mene základných hodnôt.

6. Odsudzujúci musí dosiahnuť to, aby ho svedkovia považovali za podporovateľa základných hodnôt.
7. Obviňujúci i svedkovia si musia od obvinenej osoby udržať odstup. Obvinená osoba musí byť rituálne separovaná. Musí byť postavená „mimo“, musí byť pretvorená na „cudzieho“. (Tamtiež, s. 423)

A ako poznamenal už aj Georg Simmel, vzbudiť u niekoho voči tretiemu nedôveru a averziu a urobiť tak z danej osoby „cudzinca“, či až „nepriateľa“ je omnoho ľahšie než vyvolať dôveru a náklonnosť. (Simmel, G., 1997, s. 36)

Etnometodologička Lena Jayyusi sa vo svojom diele *Categorization and the Moral Problem* venuje praktikám, ktoré aktéri používajú na opisovanie konania toho druhého. (Jayyusi, L., 1984) Jej zistenia však predstavujú významný doplnok k výpočtu etnometód degradácie druhého, ktoré vo svojej práci uvádza Harold Garfinkel. Jayyusi poukazuje na to, čo dokážu vykonať odlišné spôsoby deskripcie určitého konania alebo deskripcie určitej osoby. Rozdielny spôsob opisu umožňuje rozdielne spôsoby interpretácie. Predložené opisy takto cez („preferovanú“ – Garfinkel, „konvenčnú“ – Jayyusi) interpretáciu poskytujú rámec pre posudzovanie a odsudzovanie osôb a ich konaní. Opisy sú teda používané na splnenie praktických úloh, napr. vysvetliť predchádzajúce udalosti, projektovať možné udalosti, objasniť správanie či vyniesť o niekom súd. Jednou z úloh alebo jedným z dôsledkov určitého opisu môže byť aj degradácia osoby.

Základom deskripcie je kategorizácia osôb. (Jayyusi, L., 1984, s. 2) V podstate sú to predovšetkým (ne)použité kategórie, ktoré organizujú interpretácie svedkov. Odlišné vysvetlenie tej istej udalosti, toho istého konania (napr. výbuch bomby) sa dosiahne použitím odlišných kategórií na označenie osôb spojených s udalosťou (napr. teroristi vz. bojovníci za slobodu). (Tamtiež, s. 8)

Iná etnometóda, ktorá pôsobí značne degradujúco, spočíva v znemožnenení neosobného naratívu pri opise svojho konania. Je rozdiel medzi dojmom, ktorý zanecháva veta: „Cez vojnu sa strieľali ľudia“ ako výpoveď: „Cez vojnu som strieľal ľudí“. (Jayyusi, L., 1984, s. 11) Ľudia, či už ako členovia skupiny alebo ako indivíduá, vykazujú logicky alebo morálne protirečivé konanie a bežnou taktikou je snaha takéto konania zatajiť. V rozprávaní sa teda človek usiluje tieto svoje konania prebudovať tak, že ich oddelí od svojej vlastnej osoby, od svojho verejnosťou vnímaného charakteru. (Tamtiež, s. 11)

Ďalšiemu javu, ktorému sa autorka v súvislosti s budovaním deskripcií venuje, je otázka „nezámerných“ dôsledkov. (Tamtiež, s. 151) Upozorňuje na to, že pripisovanie konania konvenčne zahŕňa pripisovanie poznania a/alebo pripisovanie zámeru. Na objasnenie uvádza, že keď by napríklad žena netušila o otrave vo vode, nemôžeme povedať, že „otrávila celú rodinu“ bez toho, aby sme

to ďalej upresnili. V prípade, že upresnenie nepovieme, znamená to zatajiť kľúčovo relevantný, pre interpretáciu určujúci detail deskripcie jej konania. (Tamtiež, s. 152) Dôležité je sledovať opis konania z hľadiska deskripcie jeho dôsledkov, zámerov a poznania. Pretože tam, kde je pripísateľné poznanie (alebo povinnosť získať vedomosť), tam je pripísateľná aj zodpovednosť. Preto konanie, za ktorého dôsledky môže byť osoba považovaná za zodpovednú, je tejto osobe pripísateľné. Z tohto dôvodu za jednu z kľúčových otázok pri skúmaní pripisovaní konania Jayyusi považuje skúmanie pripisovania zodpovednosti. A ako už autorka poznamenala, pripisovanie zodpovednosti je umožnené pripísaním poznania a/alebo pripísaním zámeru, či ináč povedané úmyslu.

Jeden zo spôsobov, ako problematiku pripisovania úmyslov sociologicky – etnometodologicky uchopiť, znázornil Jonathan Potter vo svojej publikácii *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. (Potter, J., 1997) Vychádza z premisy, že uvažovanie o motívoch konania a odkrývanie i pripisovanie zámerov, úmyslov či záujmov rôznym či už indivíduám alebo skupinám tvorí neoddeliteľnú súčasť sociálneho života členov spoločnosti. A v prípade uskutočňovania degradácie, konfliktu alebo sociálneho vylučovania zohráva poukazovanie na vlastné a cudzie úmysly či ne/záujmy ešte významnejšiu úlohu. Žitý svet poskytuje množstvo referencií na individuálne či skupinové záujmy, motívy a úmysly. Pre výskumníka je podstatné, že ľudia sami „k sebe navzájom týmto spôsobom pristupujú“, že „záujmami sa zaoberajú sami účastníci“ sociálnych scén. (Potter, J., 1997, s. 110)

L. Jayyusi otázku vzájomného pripisovania úmyslov rozvíja ďalej a poukazuje na to, že okrem opisu toho, čo osoby v rôznych kontextoch vypovedali o úmysloch tých druhých, je potrebné si všímať aj rôzne dômyselnejšie a menej nápadné etnometódy pripisovania úmyslov a motívov. V komunikácii nachádzame niekoľko variant praktík, z ktorých každá istým spôsobom dosahuje tzv. „nad-pripisovanie“ („over-attribution“). (Jayyusi, L., 1984, s. 152-154) Nad-pripisovanie predstavuje podľa autorky vážny a chúlostivý interakčný problém aj preto, že môže byť veľmi efektívnym a zákerným komunikačným nástrojom. Často využívanou taktikou (napr. aj na súdnych pojednávaniach) je formulovanie úkladnej otázky typu Áno/Nie bez ďalších podotázok či bez poskytnutia ďalšieho priestoru na dovysvetlenie. Odpoveď „Áno“ bude v takomto prípade viac než „Áno“, umožní „konvenčné“ či „preferované“ nad-pripisovanie ohľadom dôsledkov konania a úmyslov.

Jeden zo závažných aspektov nadpripisovania sa týka súladu či skôr nesúladu tých identít, kategórií a kontextov, ktoré boli relevantné pre osobu v čase uskutočňovania daného konania s tými, ktoré nejaký aktér opisujúci konanie tejto osoby prezentuje svedkom. V tejto súvislosti rozlišuje „transparentné“ a

„neprehľadné“ kontexty a „de dicto“ a „de re“ interpretácie. (pozri Jayyusi, L., 1984, s. 154)

Elízie v opisovaní konania predstavujú jav, ku ktorému v istých prípadoch môže dochádzať bez toho, aby komunikované nadobúdalo iný zmysel. Za istých okolností môže byť opis toho, „čo aktér urobil“, nahradené opisom toho, „čo sa stalo“. V týchto prípadoch je možné deskripciu konania vynechať, ak sú opísané následky. Avšak takéto pravidlo neplatí pre všetky deskripcie. „Určité druhy konania sú také významné, že pojmy, ktoré ich označujú, nemôžu byť, s výnimkou špecifických kontextov, redukované na pojmy, ktoré (a) označujú ich následky, či (b) zakrývajú povahu samotného konania, alebo zlyhávajú v odkrývaní povahy konania.“ (Tamtiež, s. 158)

Záver

Tento článok poukázal na štyri aspekty etnometodológie, ktoré sú pre tento prístup charakteristické a zároveň ho robia jedinečným. Pozornosť bola zameraná na špecifikovanie predmetu skúmania a na nejasnosti s vymedzením metódy. Ďalej sa rozoberala otázka určovania významu a dôvody etnometodologického zamerania sa na bežnú reč členov. Témou nasledujúcich častí sú objasňovania („accounts“) a aktérovo prakticky a účelovo bežno-rozumové poznanie.

Etnometodológia poukazuje na to, akými metódami je určitá sociálna scéna organizovane, rozumne a zručne jednotlivými členmi vytváraná. (Watson, G. – Goulet, J-G., 1998, s. 2) Detailný rozbor rutinne prevádzanej scény nemá za cieľ a neznamená stigmatizovať a diskreditovať ju. Chce skôr poukázať na sociálnu zručnosť a kultúrnu kompetentnosť skúmaných aktérov.

***Jana Bonková** (1978) vyštudovala sociológiu na FF UK v Bratislave. Momentálne je doktorandkou na Fakulte sociálnich studií Masarykovej Univerzity v Brne. V súčasnosti sa venuje kvalitatívnemu výskumu a otázke poľnohospodárstva a farmárov.*

LITERATÚRA:

ALIJEVOVA, D. 1985: Súčasná americká sociológia. Pravda, Bratislava.

ATKINSON, P., 1988: Ethnomethodology: A Critical Review. *Annual Review of Sociology*, 14, p. 441-465.

BENSON, D. - HUGHES, J. A., 1991: Method: evidence and inference – evidence and inference for ethnomethodology. In: G. Button, ed.: *Ethnomethodology and the human sciences*. Cambridge University Press, p. 109-136.

COULTER, J., 1991: Logic: ethnomethodology and the logic of language. In: G. Button, ed.: *Ethnomethodology and the human sciences*. Cambridge University Press, p. 20-49.

GARFINKEL, H., 1956: Conditions of Successful Degradation Ceremonies. *American Journal of Sociology*, 61, p. 420-424.

GARFINKEL, H., 1967: *Studies in Ethnomethodology.* New Jersey, Prentice Hall.

GARFINKEL, H., 1996: Ethnomethodology´s program. *Social Psychology Quarterly*. Vol. 59, No. 1, p. 5-21.

JAYYUSI, L., 1984: *Categorization and the Moral Problem*. London: Routledge & Kegan Paul.

KUSÁ, Z., 1993: Garfinkelov „Rušivý experiment“ vo výuke sociológie. *Sociológia*. 25, č. 1-2, s. 95-103.

LYNCH, M., 1991: Method: measurement – ordinary and scientific measurement as ethnomethodological phenomena. In: G. Button, ed.: *Ethnomethodology and the human sciences*. Cambridge University Press, p. 77-108.

MAY, T., 1996: *Situating Social Theory*. Buckingham, Open University Press.

MAYNARD, D. W. - CLAYMAN S. E., 1991: The Diversity of Ethnomethodology. *Annual Review of Sociology*, 17, p. 385-418.

NATANSON, M., 1973: Úvod do diela A. Schutza. In: A Schutz: *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*. The Hague, Martinus Nijhoff.

POTTER, J., 1997: *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London, SAGE Publications.

PSATHAS, G., 2003: Ethnomethodology´s Program: Working Out Durkheim´s Aphorism. (Book Review). *American Journal of Sociology*. Vol. 109, No. 3, p. 753-755.

SHARROCK, W. - BUTTON, G., 1991: The social actor: social action in real time. In: G. Button, ed.: *Ethnomethodology and the human sciences*. Cambridge University Press, p. 137-175.

SIMMEL, G., 1997: *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha, Slon.

WATSON, G. - GOULET, J-G., 1998: What can ethnomethodology say about power? *Qualitative Inquiry*. 4, 1, p. 96-114.

WITTGENSTEIN, L., 1979: *Filozofické skúmania*. Bratislava, Pravda.